

7. Современные теории цивилизаций. – М., 1995. – С. 21.
8. Там само. – С. 22.
9. Див.: Кобищанов Ю. М. Африканские цивилизации: становление и эволюции / Ю. М. Кобищанов // Африка: Культурное наследие и современность. – М., 1985.
10. Бациева С. М. Бедуины и горожане в Мукаддиме Ибн Халдуна / С. М. Бациева // Очерки арабской культуры V–XV вв. – М., 1982. – С. 323.
11. Див.: Urban revolution // The encyclopedia of the social sciences. – N. Y., 1968. – Vol. 16. – P. 220.
12. Там само.
13. Див.: Афанасьев Ю. Н. Понятие цивилизации во французской историографии / Афанасьев Ю. Н. // Цивилизация и исторический процесс. – М., 1983; Фернан Бродель и его видение истории / Афанасьев Ю. Н. // Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв. – М., 1986; Дмитриева М. В. Некоторые аспекты изучения истории цивилизации в современной французской историографии / Дмитриева М. В. // Цивилизации. – М., 1992. – Вып. 2.
14. Февр Л. Цивилизация: эволюция слова и группы идей / Л. Февр // Февр Л. Бои за историю. – М., 1991. – С. 282.
15. Mann G. D. Lucien Febre: La pense'e vivante d'un historien / G. D. Mann. – Paris, 1971. – P. 90.
16. Див.: Грабски А. Ф. Фернан Бродель: вопросы методологии истории цивилизаций / А. Ф. Грабски // Цивилизации. – Вып. 2.
17. Див.: Ахиезер А. С. Что же такое общество? / А. С. Ахиезер, И. Г. Яковенко // Общественные науки и современность. – 1997. – № 3.

E. Kuchmenko, B. Kuchmenko

CIVILIZATION AS A COMPLEX ANALYTICAL CATEGORY IN THE CULTURAL AND HISTORICAL RESEARCH

The concept of "civilization" as a cultural and historical category is analyzed in this article.

УДК 947:342.5"19"

Шліхта Н. В.

НОМЕНКЛАТУРА ТА ЇЇ ПРИВІЛЕЇ В ДИСКУСІЯХ ДОБИ ПЕРЕБУДОВИ ОЧИМА РАДЯНСЬКИХ І ЗАХІДНИХ ЖУРНАЛІСТІВ

Авторка статті, спираючись на численні публікації радянської преси й західні розвідки, пропонує огляд дискусії, що розгорнулася в роки перебудови навколо питання про привілеї номенклатури. Окрему увагу приділено еволюції поняття «номенклатура» в означений період. Зроблено спробу проаналізувати характер і наслідки офіційно проголошеної Михайлом Горбачовим боротьби проти системи привілеїв номенклатури.

Долучившись до публічної дискусії перед XXVII з'їздом КПРС (1986), російський робітник В. Иванов пояснював, що «соціальна нерівність» у СРСР зумовлювалась існуванням «інертної партійно-адміністративної страти», що лише «очікувала привілеїв від партії» [1]. По суті ставлячи крапку в дискусії навколо привілеїв номенклатури напередодні розпаду СРСР, член ВР СРСР Елла Памфілова стверджувала, що становище номенклатури – цієї своєрідної *партійно-адміністративної страти* – за роки перебудови практично не змінилось, адже її представники «прекрасно жили й зараз» [2]. Тому і пересічний радянський робітник, і визначний політик доби перебудови порушили питання існування в «безкласовому» радянському суспільстві певної сус-

пільної «страти» чи «клану», представники якої / якого жили в зовсім іншому вимірі, ніж решта громадян. Ба більше – обоє погодилися з тим, що ця суспільна група, попри всі соціальні реформи перебудови, зуміла зберегти свій особливий статус.

У роки перебудови, особливо із розгортанням політики гласності, вперше на сторінках офіційних видань з'явилися ремарки про поділ «егалітарного» радянського суспільства на «багатих» і «бідних» (де багатство чи бідність, на переконання російського дисидента Іллі Земцова [3], не є економічною категорією, вони визначаються функцією «державного статусу») чи «хазяїв» та їхніх «робітників», за класифікацією іншого російського дисидента Андрея Синявського, (де

«робітниками» було все населення, а «хазяя-ми» – новий правлячий клас – радянська *номенклатура* [4]. Питання про так званий «двочленний» поділ радянського суспільства, що докорінно відрізнявся від закріпленого ще сталінською Конституцією 1936 р. поділу на «робітничий клас, клас кооперованого селянства та інтелігенцію», було в центрі уваги західних дослідників ще відтоді, як певна інформація про нову систему нерівності вперше поширилася на Захід після XX з'їзду партії. «Новим класом» партійну номенклатуру назвав Мілован Джилас, наголошуючи, що влада цього класу була більшою, ніж влада будь-якого класу коли-небудь в історії через його монополію на владу і власність [5]. Значну увагу утворенню та становищу «нової еліти» радянського суспільства приділено у працях Шейли Фіцпатрик [6].

Власне термін *номенклатура* на позначення «нового класу» на Заході популяризував Михайло Восленський. Будучи представником його, він емігрував на Захід, де в 1980 р. опублікував книгу, що відразу стала бестселером, – «Номенклатура: панівний клас Радянського Союзу» [7]. Відтоді за Радянським Союзом закріпився малопривабливий міжнародний імідж «країни номенклатури», в якій суспільство фактично поділялося на два класи: всемогутню еліту і безправний народ.

Питання привілеїв номенклатури, існування подвійного соціального стандарту за комунізму було одним із найважливіших, що особливо цікавило дослідників (Земцов, Синявський, Восленський, Метьюс, Селені та інші) [8]. Мета цієї публікації – з'ясувати обставини, за яких існування специфічного «класу» радянського суспільства з його нічим не обґрунтованими привілеями стало предметом обговорення в СРСР, а також ті наслідки, до яких призвела офіційно проголошена на XXVII з'їзді «рішуча й безкомпромісна війна проти бюрократичних практик... (проти залишків. – Н.Ш.) соціальної несправедливості» [9]. Радянська періодика та західні розвідки доби перебудови – джерело для проведення дослідження.

Вагомим індикатором відкритості радянської преси за перебудови, відповідно, важливим прологом до публічного обговорення стала дискусія навколо самої концепції *номенклатури*. У вступі до переробленого й доповненого видання російською мовою, що вийшло 1990 р., Михайло Восленський стверджує, що самого терміна «номенклатура» все ще немає ні в офіційних виданнях, ні в публічній дискусії [10]. Це твердження досить легко піддати критиці, уже проаналізувавши назви статей, в яких цей термін фігурує. Політики, журналісти, пересічні громадяни почали використовувати термін щодо партійно-дер-

жавної бюрократії, а також військових офіцерів. Більше того, можна виокремити певні спроби інтерпретувати поняття «номенклатура», зважаючи на політичні й соціальні зміни в державі з початком перебудови.

Безперечно, офіційне трактування поняття «номенклатура» зберігалось. Відповідаючи на запитання читачів, тижневик «Аргументы и факты» у 1987 р. пояснював, що під «номенклатурою» слід розуміти «перелік посад, кандидатури на які призначає або затверджує вищий орган». Причому цей «перелік» вважався надзвичайно важливим інструментом для добору кадрів, від чого залежало належне функціонування всієї системи [11].

Водночас навіть офіційні видання, безперечно, відображаючи позицію в цьому питанні горбачовського керівництва після XXVII з'їзду, подавали «неофіційне» трактування поняття. «Перелік посад» інтерпретувався як інструмент збереження «соціальної нерівності» в радянському суспільстві й основна перешкода для соціально-політичних реформ [12]. Більше того, окремі політичні оглядачі робили спроби замінити офіційний термін концепцією *номенклатури*, подібною до розробленої західними й діаспорними дослідниками. Есе Леоніда Радзиховського «Внутрішня партія» особливо показове. Автор описував номенклатуру термінами, надзвичайно близькими до розуміння Восленського і Джиласа. Він стверджував, що, з одного боку, номенклатура стала основним засобом контролю над суспільством, а з іншого – «прекрасною машиною для самозбереження та самовідтворення “внутрішньої партії” КПРС» [13]. На переконання автора, уже саме існування номенклатури «понад законом» істотно підривало будь-які намагання горбачовського керівництва представити «реформовану» радянську систему як таку, що «керується законом» [14].

Публікація «Правды» від 13 лютого 1986 р., уривком з якої розпочинаємо статтю, стала своєрідною декларацією серйозності намірів горбачовського керівництва боротися з «інертною бюрократичною масою», озвучених напередодні XXVII з'їзду КПРС [15]. Ця публікація справила певний вплив на делегатів з'їзду: питання привілеїв номенклатури вперше порушували члени самої партії. Репортажі «Правды» про перебіг з'їзду, зокрема, містили згадку про безпосередню критику привілеїв номенклатури з боку Бориса Єльцина, на той час кандидата в члени Політбюро. Єльцин стверджував, що принцип «соціальної справедливості» вимагав «відмінити необґрунтовані привілеї, що їх отримували керівники на всіх рівнях» [16].

Західні спостерігачі надають значно детальнішу інформацію щодо дискусії навколо при-

вілеїв. Їхні матеріали показували, що попри декларовані Горбачовим наміри й позицію окремих партійців молодшого покоління, навіть реформатори з-поміж партійної еліти не були готовими визнати існування власних привілеїв, тим паче – відмовитися від них. Під час двогодинної зустрічі із західними журналістами, акредитованими на з'їзді, «реформатор» Гейдар Алієв визнав, що існування привілеїв членів партії стало предметом обговорення делегатів з'їзду [17]. Однак він і далі наполягав на тому, що «партійна еліта не була більше привілейованою, ніж будь-хто інший (в Радянському Союзі. – *Н. Ш.*)» [18]. Такій суперечливій позиції партійних «реформаторів» протистояла однозначна й непохитна позиція партійних «традиціоналістів». Один з них, член ЦК Ігор Швець, категорично заперечував існування будь-яких привілеїв партійної еліти, стверджуючи в інтерв'ю британській газеті «Times», що питання привілеїв сфабрикували [19].

Так, XXVII з'їзд став першим невеликим кроком до офіційного визнання самого факту існування «необґрунтованих» привілеїв номенклатури і потреби переглянути їх. Він ні в якому разі не знаменував радикальну зміну офіційної позиції в цьому питанні, як резюмувала більшість тогочасних західних публікацій [20].

Наступний крок було зроблено на XIX Всесоюзній партійній конференції влітку 1988 р. Тоді знову прозвучали декларативні заклики щодо необхідності переглянути привілеї номенклатури. Крім того, делегати конференції подали низку конкретних пропозицій, що передбачали скасувати певні привілеї і публічно визнати існування деяких інших, конче потрібних для функціонування системи [21]. «Московские новости», зокрема, підкреслювали непересічне значення певних рішень конференції, згідно з якими мали відмінити деякі з найбільш несправедливих привілеїв [22]. Особливе символічне навантаження мало закриття кремлівської «їдальні здорової їжі» для партійних і державних можновладців [23]. Західні оглядачі у своїх статтях зверталися переважно до теми закриття цієї їдальні, існування якої вперше публічно визнав Єльцин під час зустрічі з радянськими журналістами за два роки до проведення конференції [24].

Вирішальним в офіційній дискусії щодо привілеїв номенклатури став Перший з'їзд народних депутатів СРСР, що відбувся на початку 1989 р. Подія була непересічною у двох основних аспектах. По-перше, привілеї номенклатури вперше офіційно обговорювалися в ширших – позапартійних – колах і ці дискусії відразу оприлюднювалися. По-друге, делегати з'їзду створили спеціальну «Комісію ВР СРСР для перегляду привілеїв, якими користуються певні категорії

населення», мета діяльності якої полягала саме в перегляді системи привілеїв.

З'їзд став ключовою подією в політичній історії Радянського Союзу, оскільки йому передували перші «дійсно вільні й демократичні» вибори депутатів після 1917 р. Автори політологічної розвідки «Хто правив – і хто буде правити у СРСР» (1991) стверджували, що в результаті виборів березня 1989 р. номенклатура, що мала в державі необмежену владу, вперше мусила враховувати інтереси позапартійної контр-еліти [25]. Наслідком цього став розкол номенклатури. З-поміж партійних функціонерів реформатори остаточно усвідомили необхідність визнати таку ситуацію, що спонукало їх до об'єднання з позапартійною контр-елітою, яка протистояла партійним традиціоналістам. Консолідація «нової» демократичної еліти та «нової номенклатури» під гаслами горбачовських реформ сприяла порушенню питання про привілеї номенклатури, що, своєю чергою, стало дієвим засобом розхитування позиції «традиціоналістичної номенклатури».

В інтерв'ю «Комсомольской правде» від 9 липня 1989 р. Микола Ярошенко, один з делегатів з'їзду, окреслив низку важливих питань, що розглядалися на з'їзді. Делегати визнали, наголошував він, що система «спеціального обслуговування» стала однією з основних перешкод на шляху до втілення перебудовних реформ і основною причиною збереження «соціальної нерівності» в СРСР [26]. Висвітлюючи погляди делегатів-реформаторів на витоки й соціальну функцію системи привілеїв, а також на можливості перегляду її, М. Ярошенко навів аргументи, дуже подібні до поглядів західного дослідника Мервіна Метьюса.

Мервін Метьюс у своїй праці про привілеї радянської еліти, написаній ще у 1970-х рр., встановив причиново-наслідковий зв'язок між відносно низькими зарплатами партійних і державних чиновників і «легшим доступом до додаткових пільг» [27]. Наступним кроком ставало припущення про те, що саме політика «зрівнялівки» створила таку ситуацію, в якій ті, хто виконували важливе завдання державного управління, могли отримувати лише „таємну компенсацію” за свою відповідальну роботу.

Делегати-реформатори дійшли такого самого висновку під час дискусій на з'їзді. Оскільки витоки системи привілеїв слід шукати в принципі «зрівнялівки», розв'язання цієї «ненормальної ситуації», на їхню думку, могло мати лише економічний характер. Тобто радянським чиновникам потрібно підвищити заробітні плати до рівня зарплат західних державних діячів [28]. Парадокс полягає в тому, що коли партійне керівництво прислухалося до такої аргументації, воно прийняло рішення, інтерпретоване західними огляда-

чами як відновлення контратаки на кампанію проти привілеїв [29]. Відповідно до рішення ЦК КПРС від 1 жовтня 1989 р. заробітні плати партійних чиновників значно зростали [30]. Подальше дослідження може підтвердити припущення, що керівництво прагнуло зменшити «компенсаторні» привілеї, водночас зберігши «привабливість» партійної роботи й соціальну «захисність» номенклатури.

Дописувачі центральних видань так само чітко розрізняли між диференційованим рівнем зарплат, вважаючи його «справедливим», і «необґрунтованими привілеями». Наприклад, у своєму листі до «Правды» член партії з Казані М. Ніколаєв запропонував шлях подолання «соціальної несправедливості»: «Зробімо так. Чиновник повинен отримувати високу зарплату без будь-якої “зрівнялівки”. Але він не може мати права на ніякі додаткові пільги та привілеї» [31]. Опитування, проведене журналістами «Московских новостей» серед москвичів під час XIX партійної конференції, підтверджувало, що погляд казанського партійця поділяла більшість населення. Понад половина опитаних (61%) вважала цілком виправданим, що державні управлінці повинні одержувати високі зарплати, тоді як за збереження принципу «зрівнялівки» виступало лише 25 % респондентів [32]. Водночас більшість опитаних висловила досить негативне ставлення до системи привілеїв номенклатури. Існування магазинів та їдалень «спецобслуговування» викликало найбільше заперечень (84 % вважало їхнє існування «несправедливим»), проте ставлення до інших привілеїв не було однозначно негативним [33].

Як уже зазначалося, під час Першого з'їзду народних депутатів СРСР сформували орган, безпосереднім обов'язком якого було боротись із «несправедливими» привілеями. Інтерв'ю із секретарем Комісії для перегляду привілеїв Елою Памфіловою, опубліковане в «Известиях» від 10 грудня 1989 р. під час Другого з'їзду народних депутатів, проливало світло на діяльність Комісії та її досягнення в боротьбі проти привілеїв. Кореспондент «Известий» розпочав інтерв'ю повідомленням про відсутність вагомих результатів діяльності Комісії, адже їх майже не помітила преса в період між двома з'їздами [34]. Пояснення цієї «позірної пасивності» Комісії, надане Е. Памфіловою, акцентувало два основні моменти, що дає змогу припустити основні причини неефективності кампанії проти привілеїв. По-перше, Комісія складалася лише з 28 членів, тому не мала інституційних ресурсів для широкомасштабних дій. По-друге, на початковому етапі члени Комісії зосереджувалися передовсім на визначенні найважливіших завдань, напрямів і принципів власної діяльності, оскільки

їх не було чітко сформульовано під час створення Комісії. Основне завдання полягало у виокремленні «принципів політики й конкретних рекомендацій з метою скасувати привілеї та несправедливі пільги» [35].

Діяльність і реальні досягнення Комісії в період між двома з'їздами проаналізував голова Комісії Євгеній Примаков у виступі перед делегатами Другого з'їзду народних депутатів, опублікованому в «Правде» від 25 грудня 1989 р. Він пояснював, що у звітний період Комісія передовсім займалася встановленням справедливості у сфері охорони здоров'я. Відповідаючи на численні запити громадян, Комісія рекомендувала ліквідувати так зване Четверте управління Міністерства громадського здоров'я, що обслуговувало тільки верхівку партійного та державного апарату [36]. Безпосереднім наслідком і, відповідно, успішним результатом діяльності Комісії стало ухвалення Постанови РМ СРСР № 866 від 12 жовтня 1989 р. «Про ліквідацію Четвертого управління у строк до 1 січня 1990 року» [37].

Іншим питанням, що зацікавило Комісію, стало використання службового транспорту. Згадуване опитування, проведене «Московскими новостями», показало, що пересічні громадяни вважали використання службового транспорту привілеєм, пов'язаним із виконанням службових обов'язків, тому значно менше виступали проти цього, на відміну від інших привілеїв (лише 44 % респондентів вважали використання чиновниками службового транспорту «несправедливим», тоді як 42 % додержували протилежної думки) [38]. Попри це Є.Примаков наголосив на цьому питанні, зосередившись на використанні транспорту чиновниками для особистих потреб. Серед основних пропозицій Комісії було рекомендувати РМ СРСР точно визначити категорію громадян, які мали право користуватися службовим транспортом, а Комітетові народного контролю перевіряти використання службового транспорту посадовцями та членами їхніх сімей [39].

Питання персональних пенсій зумовило дискусію всередині Комісії. За даними Державного комітету статистики, на 1989 р. у СРСР налічувалося 589 200 персональних пенсіонерів загальносоюзного та республіканського значення та 350 000 персональних пенсіонерів місцевого значення [40]. У своїй промові на з'їзді Є.Примаков обмежився лише побіжним зауваженням про необхідність переглянути систему персональних пенсій [41]. Водночас у пресі з'явилася значно категоричніша думка Е.Памфілової щодо необхідності цілком скасувати систему персональних пенсій. При цьому саме численні привілеї, що їх мали персональні пенсіонери, а не

власне розміри пенсій визначались як такі, що передовсім не узгоджуються із принципом «соціальної справедливості» [42].

Те, що діяльність Комісії майже не помітили західні оглядачі, на перший погляд, виглядає досить дивно. Один з небагатьох коментарів західних журналістів було зроблено дещо пізніше, у зв'язку з дипломатичною діяльністю Є. Примакова під час війни в Перській затоці. Журналіст подав коротку біографічну довідку, в якій, зокрема, містилась інформація про особисті привілеї цього головного «борця» із системою привілеїв. Особливого розголосу в СРСР і на Заході набув той факт, що для боротьби із привілеями Є. Примаков отримав квартиру в новому будинку спецобслуговування, загальним метражем 104 кв. м, що у п'ять разів перевищувало середню площу, яка відводилася на одного москвича [43].

Такий парадоксальний коментар справді дає змогу зрозуміти суперечливість між намірами Комісії та реалізацією їх, оскільки більшість заходів у боротьбі з привілеями не були ефективними. Радянські журналісти вказали на таку суперечливість, аналізуючи, наприклад, втілення в життя згаданої Постанови РМ СРСР № 866. Хоча Четверте управління Міністерства громадського здоров'я таки ліквідували, лише 34 із 58 його установ передали для громадського користування. Решта 24 медичні, санаторні, курортні установи об'єднали в так зване «Відділення охорони здоров'я», що знову-таки обслуговувало тільки номенклатуру [44]. Отже, подвійні стандарти в системі охорони здоров'я існували, попри деякі косметичні – широко розрекламовані як важливий крок у боротьбі із системою привілеїв – зміни.

Цей парадокс офіційної боротьби із системою привілеїв ще більше унаочнюється, коли розглянути становище нової еліти. Нова «демократична» еліта прийшла до влади під гаслами боротьби із привілеями. Саме її декларативні заяви щодо «соціальної несправедливості» та необхідності переглянути усталену систему врешті привели до якихось конкретних дій під час Першого з'їзду народних депутатів СРСР. З іншого боку, для ефективної боротьби із привілеями ця нова еліта дуже швидко сама почала набувати привілеїв. У 1990 р. щоденна газета «Рабочая трибуна» навіть ініціювала серію публікацій під іронічним заголовком «Нові привілеї», зробивши невтішний висновок щодо кампанії проти привілеїв [45].

Інтерв'ю Е.Памфілової, яким починається ця розвідка, було надане журналістам «Радіо Росія» 10 жовтня 1991 р. На той час офіційна боротьба проти привілеїв, здавалося б, дала відчутні результати. 17 липня 1990 р. було ухвалено Постанову Президії ВР РСФСР «Про привілеї в

РСФСР» [46], яку західні спостерігачі розцінювали як остаточний удар по системі привілеїв у Російській Федерації [47]. Поправка до ст. 34 Конституції СРСР декларувала: «Усі види привілеїв і пільг для певних груп громадян встановлюються лише законом», що передбачало скасування всіх традиційних «екстралегальних» привілеїв радянської еліти [48]. Попри ці безперечні успіхи, Е.Памфілова оцінювала досягнення боротьби проти привілеїв досить песимістично, стверджуючи, що «клан номенклатури» зумів зберегти свої привілеї, тому що «чинна система привілеїв влаштовує багатьох сучасних політиків» [49]. Розглянуте в контексті інших суперечностей, це спостереження дає однозначно негативну відповідь на запитання про те, чи змогли реформаторські заходи перебудовної доби бодай частково похитнути цю систему.

Аналіз радянської та західної преси дає змогу зробити певні висновки щодо офіційного ставлення до привілеїв номенклатури під час перебудови. «Боротьбу з привілеями» політики-реформатори ніколи не розглядали як самоціль, а радше як засіб отримання та консолідації влади через послаблення позиції «традиціоналістичної» номенклатури й забезпечення підтримки населення.

Можемо виокремити кілька основних етапів офіційної боротьби проти привілеїв, кожен з яких, своєю чергою, давав поштовх до публічної дискусії навколо цього питання. XXVII з'їзд КПРС визначив характер першого етапу кампанії, оскільки під час дебатів на з'їзді принаймні делегати-реформатори чітко усвідомили необхідність переглянути й хоча б деякою мірою модифікувати систему привілеїв. Те, що питання було винесено на обговорення під час з'їзду, безперечно, засвідчувало бажання Горбачова послабити позицію «традиціоналістів» усередині партії. Зміст наступного етапу визначило проведення XIX партійної конференції та публічні дискусії, що розгорнулися після неї. Розробка перших конкретних пропозицій щодо перегляду системи привілеїв у партійних колах і демонстрація загального негативного ставлення до привілеїв і пільг номенклатури свідчили про зняття останніх табу в дискусії навколо привілеїв номенклатури. Насамкінець, проведення Першого з'їзду народних депутатів СРСР знаменувало ключовий момент, коли боротьба з привілеями зі сфери декларативних заяв перейшла до сфери дій.

Водночас відповідь на загальне питання про реальні досягнення цієї боротьби радше негативна, аніж позитивна. Попри відповідні публічні жести горбачовського керівництва й «нової» еліти, що засвідчували їхню готовність скасувати систему привілеїв, помітні лише деякі косме-

тичні зміни. Горбачовське керівництво, а згодом «нова» еліта, що прийшла до влади, не розглядали кампанію проти привілеїв номенклатури як самоціль. Поразка «традиціоналістів» під час парламентських дискусій Першого і Другого

з'їздів значно знизила актуальність боротьби проти привілеїв. Більше того, борці із привілеями, гарантувавши собі підтримку населення, мали всі переваги хай дещо модифікованої системи привілеїв.

1. Самолис Т. Очищение: откровенный разговор / Т. Самолис // Правда. – 1986. – 13 февраля.
2. Памфилова Е. Существующая система привилегий устраивает и многих действующих ныне политиков / Е. Памфилова // USSR Today. Soviet Media News and Features Digest. – 1991. – October 22. – P. 13 // Open Society Archives (Budapest, Hungary) (далі – HU-OSA). – 300/80/1/561 (Radio Records of Radio Free Europe/Radio Liberty. Soviet («Red») Archives. Old Code Subject File, 1954–1993). Тут і далі, посилаючись на фонди Архіву Відкритого суспільства (м. Будапешт, Угорщина), використовуємо систему класифікації, прийняту в цьому архіві.
3. Земцов И. Частная жизнь советской элиты / И. Земцов. – London : Overseas Publications Interchange Ltd., 1986. – С. 47.
4. Sinyavsky A. Soviet civilization: A cultural history / A. Sinyavsky / trans. J. Turnbull, N. Formozov. – New York : Arcade Publishing, 1990. – P. 186.
5. Djilas M. The new class / M. Djilas // The new class: an analysis of the communist system. – London : Thames and Hudson, 1957. – P. 38, 46.
6. Fitzpatrick S. Stalin and the making of a new elite / S. Fitzpatrick // The cultural front. Power and culture in revolutionary Russia. – Ithaca ; London : Cornell University Press, 1992. – P. 149–182; Fitzpatrick S. Ascribing class: The construction of social identity in Soviet Russia / S. Fitzpatrick // The Journal of Modern History. – 1993. – Vol. 65. – № 4. – P. 745–770; Fitzpatrick S. Tear off the masks! Identity and imposture in twentieth-century Russia / S. Fitzpatrick. – Princeton ; Oxford : Princeton University Press, 2005. – P. 1–89.
7. Восленский М. Номенклатура: господствующий класс Советского Союза / М. Восленский – Лондон : Overseas Publications Interchange Ltd., 1990.
8. Земцов И. Частная жизнь советской элиты / И. Земцов. – London : Overseas Publications Interchange Ltd., 1986. – С. 25–87, 174–183; Восленский М. Номенклатура / М. Восленский. – М. : Захаров, 2005. – С. 275–366; Bialer S. Succession and turnover of Soviet elites / S. Bialer // Stalin's successors: leadership, stability, and change in the Soviet Union. – Cambridge : Cambridge University Press, 1980. – P. 84–96; G. Eyal. Classes and elites in the changing structures of twentieth-century Central European societies / G. Eyal, I. Szelenyi, E. Townsley // Making capitalism without capitalists: class formation and elite struggles in post-communist Central Europe. – London ; New York : Verso, 1998. – P. 17–45; Matthews M. A Problem of definition / M. Matthews // Privilege in the Soviet Union: a study of elite lifestyles under communism. – London : George Allen & Unwin, 1979. – P. 17–36; Matthews M. The new inequality / M. Matthews // The Stalin revolution / ed. R. V. Daniels. – 4th ed. – Boston : Houghton Mifflin Company, 1997. – P. 143–159.
9. Gorbachev M. Political report of the CPSU CC to the 27th Congress of the Communist Party of the Soviet Union. February 25, 1986 / M. Gorbachev // Selected speeches and articles. – 2nd Ed. – Moscow : Progress Publishers, 1987. – P. 444.
10. Восленский М. Номенклатура: господствующий класс Советского Союза / М. Восленский – Лондон : Overseas Publications Interchange Ltd. – 1990. – С. 14–15.
11. Петров В. Номенклатура кадров – важный инструмент проведения кадровой политики / В. Петров // Аргументы и факты. – 1987. – № 35. – С. 8.
12. Демидов А. Список обшей / А. Демидов // Известия. – 1988. – 30 мая. – С. 3.
13. Радзиховский Л. Внутренняя партия / Л. Радзиховский // Московские новости. – 1990. – 28 января.
14. Там само.
15. Самолис Т. Очищение: откровенный разговор / Т. Самолис // Правда. – 1986. – 13 февраля.
16. Цит. за: Роговин В. И. Социальная справедливость и социалистическое распределение жизненных благ / В. И. Роговин // Вопросы философии. – 1986. – № 9. – С. 9.
17. KGB man in tangle over questions on Politburo privilege // Special: London. – 1986. – February 28, 1986 / HU-OSA. – 300/80/2/57 (Records of Radio Free Europe/Radio Liberty. Soviet («Red») Archives. New Code Subject File, 1954–1993 Records of Radio Free Europe/Radio Liberty. Soviet («Red») Archives. New Code Subject File, 1954–1993).
18. Rare Study on the Top Life in Russia // Там само.
19. Walker C. Kremlin Calls to Privilege Critics / C. Walker // The Times. – 1986. – March 11 // CND: Munich. – 1986. – March 12 / HU-OSA. – 300/80/2/57.
20. Див. наприклад: If Russia can't abolish its Party's privileges, let it at least admit them // The Economist. – 1986. – April 5 // CND: Munich. – 1986. – April 4 / HU-OSA. – 300/80/2/57; Teague E. Lifestyle of the elite called into question / E. Teague // Radio Liberty Research. – 1986. – February 14. – P. 2 / HU-OSA. – 300/80/1/561.
21. Наприклад, такі ідеї були висунуті під час передконференційних зборів московського обкому. Див.: Третьяков В. Социальная справедливость и привилегии: как совмещаются эти понятия / В. Третьяков // Московские новости. – 1988. – 3 июля. – С. 20.
22. «Московские новости» ініціювали серію публікацій «Що я би сказав, якби був делегатом XIX партійної конференції» (1988), в якій, серед іншого, публікувалася значна кількість листів читачів із критикою привілеїв номенклатури.
23. Третьяков В. По труду, а не по креслу / В. Третьяков // Московские новости. – 1988. – 18 сентября.
24. Smale A. Moscow leader in renewed attack on special privileges / A. Smale // AD: Moscow. – 1986. – August 22 / HU-OSA. – 300/80/2/57.
25. Фадин А. и др. Кто правил и кто будет править в СССР / А. Фадин и др. // Век XX и мир. – 1991. – № 5 // Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute. 1991. – May 23. – P. 2–3 / HU-OSA. – 300/85/12/243 (Soviet Samizdat Archive. Subject Files, 1968–1992).
26. Воцанов П. Привилегии / П. Воцанов // Комсомольская правда. – 1989. – 9 июля. – С. 2.
27. Matthews M. A Problem of definition / M. Matthews // Privilege in the Soviet Union: a study of elite lifestyles under communism. – London : George Allen & Unwin, 1979. – P. 27.
28. Воцанов П. Привилегии. / П. Воцанов // Комсомольская правда. – 1989. – 9 июля. – С. 2.
29. Див. наприклад: Mann D. Party officials get pay raise and privileges / D. Mann // USSR Today. Soviet Media Features Digest. – 1990. – January 11 / HU-OSA. – 300/80/1/561.
30. Демиденко В. Обнародованы данные о зарплате партийного аппарата / В. Демиденко // Киевская правда. – 1990. – 14 февраля.
31. Цит. за: Самолис Т. Очищение: откровенный разговор / Т. Самолис // Правда. – 1986. – 13 февраля.

32. Третьяков В. Социальная справедливость и привилегии: как совмещаются эти понятия / В. Третьяков // Московские новости. – 1988. – 3 июля. – С. 21.
33. Там само.
34. Довганов В. Справедливость или уравниловка? / В. Довганов // Известия. – 1989. – 10 декабря. – С. 4.
35. Цит. за: Там само.
36. За даними статистики, наведеними напередодні ліквідації Четвертого управління, щороку 130 млн рублів витрачалися приблизно на 70 тис. чиновників. Лікарі, які обслуговували Четверте управління, також були в привілейованому становищі, отримуючи заробітну платню на 25% вищу, ніж їхні колеги. Див. наприклад: Киселёв С. Конец Четвёртого управления? / С. Киселёв // Комсомольская правда. – 1990. – 14 февраля. – С. 1.
37. Сообщение Комиссии по рассмотрению привилегий, которыми пользуются отдельные категории граждан // Правда. – 1989. – 25 декабря. – С. 2.
38. Третьяков В. Социальная справедливость и привилегии: как совмещаются эти понятия / В. Третьяков // Московские новости. – 1988. – 3 июля. – С. 21.
39. Сообщение Комиссии по рассмотрению привилегий, которыми пользуются отдельные категории граждан // Правда. – 1989. – 25 декабря. – С. 2.
40. Виктор В. Для кого персональная? / В. Виктор // Правда. – 1989. – 15 сентября. – С. 3.
41. Сообщение Комиссии по рассмотрению привилегий, которыми пользуются отдельные категории граждан // Правда. – 1989. – 25 декабря. – С. 2.
42. Довганов В. Справедливость или уравниловка? / В. Довганов // Известия. – 1989. – 10 декабря. – С. 4.
43. Soviet envoy Primakov draws criticism for perks // AD: Moscow. – 1990. – November 10 / HU-OSA. – 300/85/12/243.
44. Шевченко П. Тьма привилегий / П. Шевченко // Комсомольское знамя. – 1991. – 28 мая. – С. 9.
45. Див. статті про «нові привілеї»: Богоделов В. За что боролись: новые охотники за новыми привилегиями? / В. Богоделов // Рабочая трибуна. – 1990. – 4 декабря. – С. 4; Бреус Ф. Кто снимет сливки с перестройки? / Ф. Бреус // UAN. – 1991. – January 2 / HU-OSA. – 300/85/12/243.
46. Постановление Президиума Верховного Совета РСФСР «О привилегиях в РСФСР» (17 июля 1990) / HU-OSA. – 300/85/12/243.
47. Cornwell S. Yeltsin signs decree to end Russia's official perks / S. Cornwell // Reuter: Moscow. – 1990. – July 19 / HU-OSA. – 300/85/12/243.
48. Цит. за: Шевченко П. Тьма привилегий / П. Шевченко // Комсомольское знамя. – 1991. – 28 мая. – С. 9.
49. Памфилова Е. Существующая система привилегий устраивает и многих действующих ныне политиков / Е. Памфилова // USSR Today. Soviet Media News and Features Digest. – 1991. – October 22. – P. 13.

N. Shlikhta

“NOMENCLATURE” AND ITS PRIVILEGES IN THE DISCUSSIONS OF THE PERESTROIKA PERIOD (VIEW OF SOVIET AND WESTERN JOURNALISTS)

Drawing from numerous publications in the Soviet press and Western research materials of the perestroika period, the author examines a public discussion taken place in the period over the “nomenclature” privileges. Special attention is given to the evolution of the concept of “nomenclature” during the perestroika. The article attempts at analyzing the character and consequences of the struggle against the privileges of “nomenclature” officially proclaimed by Mikhail Gorbachev.

УДК 94(437.1):94(437.6)“1993/2005”

Андрейко В. І.

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті аналізуються основні засади економічної інтеграції Словачької Республіки до Європейського Союзу. Зазначено, що система двостороннього міждержавного співробітництва довела свою ефективність на шляху до загальноєвропейських та євроатлантичних структур.

Словацька Республіка належить до групи постсоціалістичних країн, що досягли найбільших успіхів у системній суспільно-політичній трансформації перехідного постсоціалістичного періоду 1990-х – початку 2000-х рр. Опинившись у новій геополітичній і внутрішній суспільній

реальності, СР шукала і знаходила свої шляхи розвитку держави й суспільства. Зокрема, це – формування демократичних політичних інститутів і відповідних органів системи влади; перехід від «соціалістичної» до ринкової економіки; розбудова ефективного і спроможного місцевого